

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПАЦАЛЮК Ірина Іванівна

УДК 37. 032 +7. 011

**ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ СМАКІВ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА**

13.00.07 — теорія і методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2008

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
КРАВЕЦЬ Володимир Петрович,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, ректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
БУТЕНКО Володимир Григорович,
Херсонський державний університет,
професор кафедри педагогіки та психології;

кандидат педагогічних наук, доцент
ДЕМЧЕНКО Ірина Іванівна,
Уманський державний педагогічний університет ім. П.Г. Тичини,
доцент кафедри корекційної педагогіки та психології.

Захист відбудеться 27 листопада 2008 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, зала засідань.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2.

Автореферат розіслано 27 жовтня 2008 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.М.ЧАЙКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливої гостроти набувають питання формування естетичної культури особистості, її вміння сприймати, цінувати і примножувати матеріальні та духовні цінності, які за своїм змістом і спрямованістю стверджують ідеї добра і краси. Важливим компонентом естетичної культури є естетичний смак, тому успішне вирішення питань його формування має велике значення як для особистісного розвитку, так і для зміцнення ролі естетичних цінностей як носіїв культурних традицій.

З погляду сучасної педагогічної теорії та практики питання формування в молодших школярів естетичних смаків є актуальним і пов'язане з подальшим пошуком шляхів, які б утверджували в житті дітей духовні цінності, збагачували їх зміст та функціональну активність. Естетичні смаки за своєю суттю – це інтегруючі властивості людини, в яких поєднуються емоційні та інтелектуальні сили. Їх виразником є оцінна і творча діяльність, тобто особистісне відображення прекрасного в дійсності та мистецтві. Досвід наукових досліджень (Д. Джола, А. Щербо, Л. Коваль та ін.) підтверджує, що естетичні смаки молодших школярів знаходяться на початковій стадії формування. У цьому віці інтенсивно формуються як оцінні здібності дитини – сприйняття, відчуття, так і творчі – уява, фантазія, одночасно розширюються знання дітей про прекрасне. Разом з тим, естетичні смаки учнів початкових класів набувають ознак системності. На відміну від дітей дошкільного віку, вони прагнуть не спонтанно реагувати на естетичні вияви навколишнього середовища, а знаходити між ними спільне, характерне, типове. У них з'являються власні поняття та уявлення про прекрасне, улюблені твори мистецтва.

У вирішенні питань формування естетичних смаків молодших школярів важливого значення набуває образотворче мистецтво, оскільки цей вид мистецтва є особливою формою вираження естетичного ставлення людини до дійсності. Завдяки своїм особливостям, образотворче мистецтво спроможне впливати на естетичні смаки, збагачувати їх зміст, розвивати функціональну активність.

Висвітлені в науковій літературі положення забезпечили можливість схарактеризувати естетичні смаки як філософську, культурологічну та особистісну категорію, а також виділити можливості образотворчого мистецтва у їх формуванні.

Ураховуючи теоретичні здобутки та положення, що знайшли осмислення в працях учених у галузі філософії, культурології, психології та педагогіки, виділено такі напрями наукового пошуку: теоретико-методологічні засади розвитку естетичної освіти та виховання (А. Бойко, В. Бутенко, О. Дем'янчук, В. Кремень, О. Рудницька, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Г. Шевченко, О. Щолокова); психологічні аспекти проблеми формування естетичних смаків:

художньо-образне мислення, уява, здібності, творчість у дитячому віці (Л. Виготський, Г. Костюк), сприймання простору, художніх творів молодшими школярами (Б. Ананьєв, О. Бартніков, Н. Савчук), естетичне ставлення дітей до творів живопису (О. Сисоєва), дитячий малюнок і розвиток уяви (В. Цимбулов); педагогіка та методика формування в дітей та молоді естетичної культури у процесі вивчення мистецтва і літератури (Т. Антоненко, Л. Бутенко, М. Волос, Н. Вітківська, О. Глузман, І. Гриценко, С. Жупанин, В. Ірклієнко, І. Крицька, С. Мельничук та ін.), формування художніх, музичних, літературних естетичних смаків в учнівської та студентської молоді (В. Баєвський, О. Берестенко, Л. Гончаренко, Л. Горюнова, С. Долуханов, В. Дряпіка, О. Ігнатович, Н. Калашник та ін.), естетичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку засобами образотворчого мистецтва, народознавства, народних звичаїв та обрядів (Т. Агапова, Є. Антонович, Є. Белкіна, І. Демченко, С. Коновець, В. Лихвар, Л. Любарська та ін.).

Результати сучасних наукових досліджень сприяють глибокому розумінню проблеми формування в дітей та молоді естетичних смаків, переконують у необхідності її подальшого вивчення та успішного розв'язання в умовах сучасної шкільної практики. Проте в сучасній теорії та практиці формування естетичних смаків учнів засобами образотворчого мистецтва в початковій школі існує низка суперечностей, а саме: між розумінням соціальної ролі естетичних смаків та недостатнім обґрунтуванням педагогічних умов їх формування в молодшому шкільному віці; між виявом широких естетико-виховних можливостей образотворчого мистецтва та їх неефективним використанням у практиці формування естетичних смаків учнів початкових класів; між епізодичним зверненням учителів початкової школи до проблеми формування естетичних смаків учнів та необхідністю реалізації системного підходу до її вирішення. Без належної відповіді залишаються також питання про сутність та структуру естетичних смаків молодших школярів, критерії та показники сформованості естетичних смаків учнів 1-4 класів, педагогічні умови формування естетичних смаків учнів у процесі вивчення образотворчого мистецтва в початковій школі.

Актуальність зазначеної проблеми, її недостатнє висвітлення в науковій літературі, необхідність обґрунтування теоретичних і методичних засад ефективного вирішення в школі зумовили вибір теми нашого дослідження – “Формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою науково-дослідної програми Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка “Новітні технології співпраці родини і школи у вихованні молодших школярів” (держреєстраційний № 0101U003633), затверджена вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 6 від

24.02.1998 р.), узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 7 від 2.11. 1999 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва.

Відповідно до поставленої мети передбачено виконання таких **завдань**:

1. На основі аналізу наукової літератури визначити сутність, складові естетичного смаку молодших школярів та можливості образотворчого мистецтва у його формуванні.

2. Конкретизувати критерії та показники для встановлення рівнів сформованості естетичних смаків молодших школярів.

3. Проаналізувати стан сучасної практики формування естетичних смаків у процесі вивчення образотворчого мистецтва в початковій школі.

4. Обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови, які необхідно створити для формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва.

Об'єктом дослідження є естетичне виховання учнів початкової школи засобами мистецтва, а **предметом** – педагогічні умови формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва.

Методологічною основою дослідження є науково-філософські положення про особистість та її виховання; соціокультурну та психологічну зумовленість естетичних смаків; роль та функції образотворчого мистецтва в естетичному освоєнні дійсності, формуванні естетичної свідомості та активності людини; освітньо-виховну діяльність вчителя, спрямовану на системне вирішення питань формування естетичних смаків учнів засобами мистецтва. У процесі дослідження важливе значення мають положення Національної доктрини розвитку освіти, Концепції національного виховання, Концепції художньо-естетичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів, Комплексної програми художньо-естетичного виховання учнів загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів.

Теоретичною основою дослідження слугували наукові праці вчених у галузі філософії (І. Зязюн, В. Кремень), естетики (Д. Джола, А. Щербо, О. Наконечна), культурології (В. Скуратівський, А. Чебикін), загальної педагогіки (В. Кравець, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, М. Фіцула, М. Ярмаченко), теорії та методики естетичного виховання (В. Бутенко, В. Дряпіка, Н. Калашник, Н. Миропольська, М. Стельмахович, Г. Шевченко), методики викладання образотворчого мистецтва (Є. Антонович, С. Коновець, Л. Красовська, Л. Любарська, О. Рудницька).

Відповідно до поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз наукової літератури для з'ясування сутності та умов формування естетичних смаків дітей засобами мистецтва, порівняння, узагальнення та систематизація теоретичних даних з метою конкретизації критеріїв сформованості естетичних смаків та визначення відповідних педагогічних умов ефективного використання образотворчого мистецтва в естетичному вихованні молодших школярів; *емпіричні* – педагогічні спостереження, анкетування, тестування вчителів і учнів, вивчення результатів художньо-творчої діяльності молодших школярів на заняттях образотворчого мистецтва для аналізу сучасного стану практики формування естетичних смаків учнів у процесі вивчення образотворчого мистецтва; формувальний експеримент, спрямований на вивчення та перевірку ефективності педагогічних умов; *статистичні* – збір та обробка експериментальних даних з метою визначення стану та динаміки рівнів сформованості естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва.

Дослідження проблеми здійснювалось протягом 1999-2008 рр. у три етапи:

На першому етапі (1999-2001) проаналізовано наукову літературу з проблеми, визначено вихідні положення дослідження, його предмет, об'єкт, мету, завдання, здійснено теоретичне обґрунтування сутності та структури естетичного смаку учнів, з'ясовано можливості образотворчого мистецтва в естетичному вихованні молодших школярів.

На другому етапі дослідження (2002-2004) здійснено констатувальний експеримент у початкових класах з метою визначення стану сформованості естетичних смаків учнів та ефективності використання образотворчого мистецтва як засобу естетичного виховання молодших школярів.

На третьому етапі (2005-2008) теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва, здійснено аналіз результатів дослідження, узагальнено та опрацьовано експериментальні дані, сформульовано висновки, укладено методичні рекомендації, оформлено результати наукового пошуку та впроваджено їх у практику роботи загальноосвітніх шкіл.

Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі загальноосвітніх шкіл № 4, 5, 6, 9, 10, 24 м. Тернополя. Програма експерименту охоплювала 486 учнів та 68 учителів початкової школи.

Наукова новизна і теоретичне значення здобутих результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

- *обґрунтовано та експериментально перевірено* комплекс педагогічних умов формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва, який передбачає реалізацію системного підходу до визначення основних компонентів цього процесу, оволодіння ціннісним змістом образотворчого мистецтва і способами естетичної діяльності, розвиток умінь адекватно виявляти власні естетичні смаки під час вивчення образотворчого

мистецтва;

- *конкретизовано* критерії та показники рівнів сформованості естетичних смаків учнів 1-4 класів у процесі вивчення образотворчого мистецтва, а саме: функціонування естетичних смаків (мозаїчне, логічне, цільове), вияв естетичних смаків (емоційний, інтелектуальний, діяльнісний), звернення учнів до естетичних смаків (епізодичне, послідовне, систематичне).

Дістали подальшого розвитку положення про потенційні можливості образотворчого мистецтва (ціннісно-орієнтаційні, комунікативно-психологічні, інформаційно-пізнавальні, організаційно-діяльнісні) у формуванні естетичних смаків молодших школярів; сутність естетичних смаків та особливості їх формування в учнів молодшого шкільного віку в процесі вивчення образотворчого мистецтва. Схарактеризовано естетичний смак як соціально-історичну, культурологічну та педагогічну категорію; обґрунтовано доцільність реалізації системного підходу щодо педагогічного забезпечення процесу формування естетичних смаків.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено програму реалізації педагогічних умов формування естетичних смаків у процесі вивчення образотворчого мистецтва; методичні матеріали і рекомендації для вчителів початкової школи з питань формування естетичних смаків учнів, а також підготовлено методичний посібник “Формування естетичних смаків молодших школярів засобами образотворчого мистецтва”. Основні положення, висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи I ступеня, ученими-педагогами та методистами під час подальшого вдосконалення змісту та методики виховного процесу, навчальних занять з образотворчого мистецтва, гурткової роботи в початковій школі, викладачами вищих навчальних закладів та післядипломної педагогічної освіти під час підготовки майбутніх учителів початкових класів та підвищення їх професійної майстерності.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл № 4, 5, 6, 9, 10, 24 м. Тернополя (довідка № 519/06 від 04.04.2008 р.), загальноосвітньої школи I-II ступеня с.Тудорів Гусятинського району Тернопільської області (довідка № 27 від 17.03.2008 р.), загальноосвітньої школи с. В. Боровиця Білогірського району Хмельницької області (довідка № 28 від 28.03.2008 р.), загальноосвітньої початкової школи с. Плиньники Перемишлянського району Львівської області (довідка № 26 від 03.04.2008 р.), факультету підготовки вчителів початкових класів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 327-33/03 від 04.04.2008 р.). Матеріали та методичні рекомендації дослідження використовувались на курсах підвищення кваліфікації вчителів початкової школи та образотворчого мистецтва в Тернопільському обласному комунальному інституті післядипломної педагогічної освіти (довідки № 01/247 від 27.03.2008 р.), Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника (довідка № 01-08/656 від

28.03.2008 р.).

Апробація результатів дослідження здійснювалась на всеукраїнських науково-практичних конференціях “Українська система виховання: проблеми, перспективи” (Івано-Франківськ, 1999), “Мистецька та дизайнерська освіта в Україні та шляхи її інтеграції у Європейський простір: досвід, проблеми, перспективи” (Івано-Франківськ, 1999), “Реклама і дизайн ХХІ сторіччя: освіта, культура, економіка” (Київ, 2001), “Початкова освіта в умовах переходу до 12-річної школи” (Тернопіль, 2001). “Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у Європейському контексті” (Херсон, 2004), “Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці” (Івано-Франківськ, 2005), “Удосконалення професійної підготовки вчителя початкових класів засобами дисциплін гуманітарного циклу” (Херсон, 2005), “Актуальні проблеми педагогіки та психології вищої технічної освіти” (Херсон, 2008), звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (2000-2008), засіданнях кафедр педагогіки та образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, дизайну і методики їх викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (2004-2008).

Публікації. Результати науково-дослідницької роботи, основні положення, висновки відображено у 10 одноосібних наукових та науково-методичних працях; методичному посібнику, 7 статтях у фахових виданнях з педагогіки, а також 2 збірниках науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, 11 додатків на 19 сторінках та списку використаних джерел (251). Робота містить 9 рисунків та 16 таблиць. Обсяг основного тексту – 182 сторінки. Загальний обсяг роботи 226 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання та методи дослідження, наукову новизну, теоретичне та практичне значення, подано інформацію про впровадження результатів дослідження у практику роботи загальноосвітніх шкіл.

У першому розділі “Теоретичні засади формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва” здійснено аналіз психолого-педагогічної, філософської та методичної літератури з обраної теми, розкрито сутність поняття “естетичний смак” як духовно-функціональної властивості молодших школярів, обґрунтовано його основні складові, розглянуто роль образотворчого мистецтва у формуванні естетичних смаків молодших школярів.

Учені (Ж. Вартанова, М. Каган, Є. Яковлев та ін.) розглядають естетичний смак людини як суттєвий компонент структури її життєдіяльності, що забезпечує регуляцію взаємин з природним, предметним, соціальним та художнім середовищем. Виділено декілька підходів до осмислення сутності естетичного смаку: соціально-історичний, культурологічний та особистісний. Найменш

дослідженими в сучасній теорії та практиці залишається питання естетичного смаку як особистісної категорії.

Результати аналізу наукових досліджень (В. Кремень, Л. Овчаренко, М. Ярмаченко та ін.) дають змогу стверджувати, що естетичні смаки у своєму розвитку та функціонуванні є залежними від зовнішніх чинників – соціального середовища, цінностей художньої культури, практики освоєння навколишньої дійсності за законами краси. Водночас, на розвиток і формування естетичних смаків впливають внутрішні процеси, пов'язані з такими психологічними виявами, як почуття, мислення, діяльність людини.

Естетичний смак як особистісна категорія, відіграє важливу роль на всіх вікових етапах формування особистості. Особливо відчутною є його роль у шкільному віці, коли особистість активно формується, визначаються її ціннісні орієнтири, конкретизуються критерії оцінки прекрасного в дійсності та мистецтві, виявляються потенційні можливості і здібності щодо творчого освоєння прекрасного в мистецтві.

Результати наукового пошуку вчених (Т. Аболіна, А. Анан'єв, Н. Миропольська та ін.) переконують, що естетичний смак належить до складних за своєю структурою явищ і тому вимагає системного підходу до осмислення його сутності та особливостей розвитку. Він є синтезом складових, які утворюють систему, здатну до самореалізації, вияву адекватної реакції на зовнішні та внутрішні чинники впливу. Як системотвірне явище естетичний смак поєднує у собі емоції, естетичні почуття, естетичне сприйняття, оцінювальну діяльність, а також індивідуальні естетичні потреби особистості (А. Молчанова).

Естетичний смак інтегрує в собі найважливіші вияви ціннісного ставлення і тому виявляється на рівні емоційності, інтелектуальної та практичної активності особистості. Це дало змогу виділити такі складові естетичного смаку молодших школярів: емоційну, інтелектуальну та діяльну. Емоційна складова естетичного смаку реалізується через здатність реагувати на предмети та явища навколишньої дійсності, встановлювати з ними активний емоційно-чуттєвий зв'язок. Інтелектуальна ж пов'язана з образним мисленням учнів, яке передбачає широке оперування конкретно-наочними образами в процесі вирішення завдань пізнавального, орієнтаційного, творчого та оцінного змісту. Виділення діяльної складової естетичного смаку молодшого школяра пов'язане з тим, що своє ставлення до прекрасного учні виявляють у конкретних формах і видах діяльності.

Серед видів мистецтва, здатних ефективно впливати на розвиток естетичного ставлення молодших школярів до навколишньої дійсності, особливе місце належить образотворчому мистецтву. Виділено три основні напрями використання образотворчого мистецтва (соціальний, культурологічний, педагогічний) як засобу впливу на формування естетичного смаку особистості.

Соціальний параметр охоплює роль образотворчого мистецтва у формуванні естетичного світогляду учнів та його функції: естетичну, духовно-генетичну, дидактичну, розвивальну, культурно-

соціальну, організаційно-педагогічну, релаксаційну та екологічну (С. Мельничук). Образотворче мистецтво сприяє вирішенню проблеми вільного часу школярів. Культурологічний параметр розкриває вплив образотворчого та інших видів мистецтва на духовний розвиток учнів, формування в них творчих здібностей, естетичних смаків. Педагогічний параметр дає змогу дослідити виховний вплив уроків образотворчого мистецтва у початковій школі. Можна стверджувати, що значення образотворчого мистецтва виявляється в тому, що його вивчення сприяє засвоєнню систематизованих знань, умінь і навичок у царині образотворчого мистецтва, формуванню поглядів та переконань, які є основою естетичних смаків.

У другому розділі “Особливості формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва” обґрунтовано основні підходи до визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості естетичних смаків молодших школярів, проаналізовано сучасну практику формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва.

Критерії та показники покликані якомога повніше відобразити найсуттєвіші ознаки та вияви естетичних смаків, правильно визначати рівень їх сформованості в учнів молодшого шкільного віку. Систематизація набутого теоретичного досвіду забезпечила можливість виділити декілька підходів щодо обґрунтування критеріїв, показників та рівнів сформованості естетичних смаків молодших школярів: гносеологічний, психологічний та системний.

Гносеологічний підхід дає змогу характеризувати естетичний смак молодших школярів у контексті набуття ними певного досвіду пізнання прекрасного в дійсності і мистецтві, оскільки, маючи необхідний досвід пізнання об’єктів естетичного сприймання, людина опирається на нього, вдається до різних інтелектуально-оцінних операцій і тим самим використовує духовно-функціональні можливості естетичного смаку.

Психологічний підхід забезпечує можливість урахувати залежність естетичного смаку від змін, які відбуваються в психологічному розвитку особистості, тобто її почуттів, мислення, уяви, фантазії. У ракурсі такого підходу увага акцентується не на вмінні людини адекватно визначати цінність, естетичність творів мистецтва і навколишнього світу, а на тому, які процеси відбуваються під час безпосереднього сприймання та оцінки прекрасного, тобто враховується суб’єктивна зумовленість естетичних смаків.

Системний підхід до визначення критеріїв та показників сформованості естетичних смаків молодших школярів ще не отримав достатнього осмислення в сучасній науково-педагогічній практиці. Проте необхідність його реалізації підтверджується характером тих процесів, які притаманні розвитку художньої та естетичної освіти. Естетичні смаки учнів 1-4 класів розвиваються як системне явище, у якому діють як внутрішні, так і зовнішні чинники. Між ними існує певна залежність. Це знаходить своє вираження у функціонуванні та забезпеченні необхідних умов для врахування як

соціальних вимог щодо оцінки прекрасного в дійсності та мистецтві, так і можливостей молодших школярів встановлювати з виявами прекрасного плідний діалог. З огляду на необхідність реалізації на практиці системного підходу до визначення критеріїв та показників сформованості естетичних смаків учнів виділено основні їх параметри: функціональний, технологічний та процесуальний.

Функціональний параметр естетичних смаків характеризує їх місце та роль у процесі встановлення духовно-практичного зв'язку зі світом прекрасного в дійсності та мистецтві. Технологічний параметр є підставою для констатації того, що під час встановлення духовно-практичного зв'язку з прекрасним молодші школярі мають дотримуватися певної процедури, оскільки смакова реакція відбувається по-різному: спочатку на рівні почуттів, емоцій, прийняття чи неприйняття того, що було сприйнято в дійсності та мистецтві, наступною є естетична оцінка, завершується процедура вияву естетичного смаку конкретними діями (комунікативними, пізнавальними, творчими), спрямованими на утвердження естетичних цінностей у житті молодших школярів. Процесуальний параметр передбачає вияв естетичного смаку у певному просторі і часі (у навчальній, ігровій та ін. видах діяльності). Естетичні смаки у таких ситуаціях можуть бути пасивними чи активними, епізодичними чи систематичними, діючими чи відсутніми.

На основі цих параметрів розроблено такі критерії та показники сформованості естетичних смаків молодших школярів, зокрема: функціонування (мозаїчне, логічне, цільове), вияв (емоційний, інтелектуальний, діяльнісний), звернення (епізодичне, послідовне, систематичне).

Для визначення рівнів сформованості естетичних смаків молодших школярів у сучасній школі проведено констатувальний експеримент.

На основі аналізу результатів дослідно-експериментальної роботи, визначивши середній показник, констатуємо: 58,6% учнів виявляють низький рівень сформованості естетичних смаків; 29,5% – середній, 11,9%, відповідно, високий рівень сформованості естетичних смаків. Такий стан досліджуваної проблеми спонукав нас до аналізу причин, що не сприяють позитивному вирішенню питань формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва.

Під час дослідно-експериментальної роботи з'ясовано, що в учителів початкової школи існують певні розбіжності у визначенні ціннісно-орієнтаційних параметрів (мети, завдань) процесу формування естетичних смаків учнів, у використанні образотворчого мистецтва як засобу естетично-виховного впливу, відсутня системність і послідовність; методичні підходи вчителів мають різну спрямованість (комунікативну, інформаційну, організаційну), що не створює належних умов для ефективного педагогічного забезпечення вищезазначеного процесу.

Такий стан сучасної практики формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва вказує на необхідність подальшого вдосконалення наявної

практики формування естетичних смаків учнів у процесі вивчення образотворчого мистецтва та обґрунтування оптимальних педагогічних умов.

У третьому розділі “Педагогічні умови ефективного формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва” обґрунтовано комплекс педагогічних умов, необхідних для ефективного формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва, визначено етапи формувального експерименту та охарактеризовано його результати, обґрунтовано отримані дані.

Педагогічне забезпечення процесу формування естетичних смаків молодших школярів засобами образотворчого мистецтва – це один із важливих напрямів соціокультурної діяльності школи, сім’ї, закладів культури, які повинні сприяти активному залученню учнів до світу прекрасного в дійсності та мистецтві; це вияв професійної майстерності вчителя початкової школи, який зобов’язаний стимулювати естетичну активність учнів, розвивати їхні естетичні почуття, мислення, художній світогляд; це освітньо-виховна система, що спрямована на послідовне вирішення ціннісно-орієнтаційних, інформаційних, методичних та організаційних питань саморегуляції духовно-практичного зв’язку учнів з прекрасним в дійсності та мистецтві.

Для формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва важливими напрямами роботи є:

- визначення проблеми формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва як пріоритетної у навчально-виховній діяльності початкової школи;
- координація естетико-виховного впливу школи, сім’ї, установ культури в процесі формування естетичних смаків учнів молодшого шкільного віку;
- розробка та впровадження на практиці комплексної програми формування естетичних смаків учнів засобами образотворчого та інших видів мистецтва;
- використання у навчально-виховній роботі з учнями різних джерел та засобів інформації з метою формування естетичних смаків учнів;
- стимулювання естетичної активності молодших школярів засобами образотворчого мистецтва в навчальній та виховній роботі;
- використання в процесі формування естетичних смаків учнів традиційних та інноваційних форм та методів роботи.

Вказані напрями роботи успішно реалізовувались за допомогою комплексу педагогічних умов (системний підхід до формування естетичних смаків учнів у процесі вивчення образотворчого мистецтва, ознайомлення учнів з ціннісним змістом образотворчого мистецтва як одного з об’єктів естетичних смаків, оволодіння учнями способами естетичної активності, необхідними для самоорганізації естетичних смаків, набуття учнями досвіду використання естетичних смаків засобами образотворчого мистецтва) (див. рис. 1).

Рис. 1. Педагогічні умови формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва

Обґрунтування педагогічних умов дало змогу внести низку змін та доповнень щодо організації навчально-виховного процесу для підвищення ефективності формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва, що потребувало апробації в умовах шкільної практики.

Експеримент відбувався у три етапи: підготовчий, основний та підсумковий.

На підготовчому етапі експерименту визначено рівень сформованості естетичних смаків молодших школярів, уведених до складу контрольної та експериментальної груп, розроблено орієнтовний зміст та методику формування естетичних смаків дітей у процесі вивчення образотворчого мистецтва, ознайомлено вчителів початкових класів із педагогічними умовами,

необхідними для формування естетичних смаків учнів у процесі вивчення образотворчого мистецтва.

На основному етапі формувального експерименту реалізовано педагогічні умови, що забезпечували ефективний характер формування естетичних смаків молодших школярів під час вивчення образотворчого мистецтва. Для вирішення цього питання нами були внесені відповідні доповнення до чинної програми з образотворчого мистецтва для учнів 1-4 класів, оскільки питання формування естетичних смаків молодших школярів не представлені на системному рівні і вирішуються лише в загальному контексті програмних вимог. Впроваджено необхідний зміст та методику формування естетичних смаків учнів 1-4 класів під час вивчення образотворчого мистецтва в школі, апробовано на практиці системний підхід щодо формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва. Апробація системного підходу забезпечувалась блоками програмно-методичних матеріалів, розроблених для 1, 2, 3 і 4 класів, кожен з яких конкретизував педагогічне забезпечення формування естетичних смаків у процесі вивчення образотворчого мистецтва, зокрема його мету, завдання, напрями та етапи; а також: методику збагачення естетичних смаків на матеріалі соціального, художнього та естетичного змісту образотворчого мистецтва; методику оволодіння учнями способами самоорганізації естетичних смаків; методику набуття досвіду використання естетичних смаків.

На підсумковому етапі формувального експерименту визначено рівні сформованості естетичних смаків учнів контрольної та експериментальної груп, здійснено аналіз ефективності педагогічних умов формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва та визначено доцільність їх упровадження в систему початкового навчання.

Отримані дані формувального експерименту узагальнено з урахуванням основних критеріїв та показників сформованості естетичних смаків молодших школярів. Це дало можливість отримати кінцеві результати естетико-виховного впливу на учнів 1-4 класів, а також схарактеризувати динаміку рівнів сформованості у них естетичних смаків.

Формувальний експеримент суттєво вплинув на стан розвитку естетичних смаків молодших школярів (див. табл. 1).

Динаміка рівнів сформованості естетичних смаків молодших школярів
(за даними формувального експерименту)

№	Рівні сформованості естетичних смаків учнів	На початку експерименту				Після завершення експерименту			
		Контрольна група		Експериментальна група		Контрольна група		Експериментальна група	
		абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
1	Високий	29	11,9	28	11,6	36	14,8	72	29,8
2	Середній	71	29,1	70	28,9	88	36,1	146	60,3
3	Низький	144	59,0	144	59,5	120	49,1	24	9,9
4	Усього учнів	244	100	242	100	244	100	242	100

Констатуємо, що в результаті експерименту відбулися якісні зміни, які характеризують позитивну динаміку рівнів сформованості естетичних смаків учнів, збільшення кількості тих, хто спроможний встановлювати з мистецтвом плідні духовно-практичні зв'язки, сприймати та оцінювати предмети та явища як прекрасні, сповнені естетичного змісту та виразності. Якщо на початку експерименту учнів з високим рівнем сформованості естетичних смаків у контрольній групі було 11,9%, в експериментальній – 11,6%, то після завершення експериментальної роботи відповідно 14,8% та 29,8%. Найбільш чисельними виявились зміни серед учнів із середнім рівнем сформованості естетичних смаків. В експериментальній групі кількісні показники збільшились на 31,4%, в контрольній - лише на 7%. В умовах формувального експерименту суттєво зменшилася кількість учнів в експериментальній групі, які мали низький рівень сформованості естетичних смаків. Їх залишилося 9,9%. У контрольній їх кількість складала 49,1%.

Отримані аналітичні дані засвідчують правильність обраної нами стратегії і тактики педагогічного забезпечення процесу формування естетичних смаків молодших школярів засобами образотворчого мистецтва. Формувальний експеримент повністю підтвердив ефективність обґрунтованих на теоретичному рівні педагогічних умов формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва. Це дало змогу зробити висновок про те, що, реалізуючи зазначені педагогічні умови, сучасна початкова школа може ефективно впливати на процес естетичного розвитку особистості.

Одержані в процесі дослідження результати є підставою для таких загальних **висновків**:

1. Естетичні смаки мають соціальне, культурологічне та освітньо-виховне значення; сприяють вирішенню актуальних проблем соціокультурних відносин, зміцнюють роль та функції естетичних цінностей в процесі спілкування, навчання, праці, відпочинку, творчості; спонукають до активного користування здобутками художньої культури минулого і сьогодення, подальшого освоєння дійсності за законами краси, знаходження особливих форм та способів передачі прекрасного в творах мистецтва; впливають на розвиток духовних, психологічних, комунікативних та креативних якостей особистості.

2. Естетичні смаки як соціально-історична, культурологічна та особистісна категорія відображають духовно-функціональні властивості, які забезпечують встановлення плідного діалогу з прекрасним у дійсності та мистецтві. За своєю структурою у молодшому шкільному віці вони мають декілька складових: емоційну, інтелектуальну та діяльнісну. Це відкриває перед учнями можливість для глибокого сприймання, оцінки, творчого осмислення та примноження естетичних цінностей у повсякденному житті та мистецтві.

3. Роль образотворчого мистецтва як чинника естетико-виховного впливу на особистість полягає у стимулюванні художнього пізнання, розвитку образотворчості та формуванні найважливіших форм естетичної свідомості (почуттів, мислення, уяви, фантазії, ідеалів, смаків, потреб та інтересів) завдяки ціннісно-орієнтаційним, комунікативно-психологічним, інформаційно-пізнавальним, організаційно-діяльнісним можливостям цього виду мистецтва.

4. Гносеологічний, психологічний та системний підходи є основою для діагностування стану сформованості естетичних смаків і конкретизації їх критеріїв та показників: функціонування естетичних смаків (мозаїчне, логічне, цільове), вияв естетичних смаків (емоційний, інтелектуальний, діяльнісний), звернення учнів до естетичних смаків (епізодичне, послідовне, систематичне); а також рівнів сформованості естетичних смаків учнів (високий, середній, низький). Значна частина молодших школярів має низькі показники сформованості естетичних смаків, для яких характерне мозаїчне функціонування, емоційний вияв та епізодичний характер використання у повсякденному житті, навчанні, праці, ігровій діяльності та творчості.

5. Сучасна практика формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва налічує ряд проблем, а саме: сприйняття вчителями початкової школи вказаної проблеми як другорядної; обмежене розуміння її мети та завдань, можливостей образотворчого мистецтва у цьому процесі; повна або часткова неготовність педагогів вирішувати аналізовану проблему.

6. Інтерпретація педагогічного забезпечення процесу формування естетичних смаків молодших школярів під час вивчення образотворчого мистецтва на сучасному етапі розвитку педагогічної теорії і практики є суперечливою за своїм змістом: як один із важливих напрямів соціокультурної

діяльності школи, сім'ї, закладів культури; як вияв професійної майстерності вчителя початкових класів; як освітньо-виховна система, що передбачає послідовне вирішення питань ціннісно-орієнтаційного, інформаційного, методичного та організаційного змісту. Суттєвою перевагою освітньо-виховної системи, що покликана обслуговувати як зовнішні, так і внутрішні аспекти самоорганізації естетичних смаків, створювати умови для здобуття учнями необхідного естетичного досвіду та виявлення відповідної активності під час встановлення духовно-практичних зв'язків з прекрасним у дійсності та мистецтві є впровадження педагогічних умов, що забезпечують можливість враховувати особливості та характерні ознаки естетичних смаків молодших школярів.

7. Формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва є найбільш ефективним при дотриманні наступних педагогічних умов: системного підходу щодо мети, завдань, напрямів та етапів формування естетичних смаків учнів у процесі вивчення образотворчого мистецтва; ознайомлення учнів із соціальним, художнім та естетичним змістом образотворчого мистецтва як одного з об'єктів естетичних смаків; оволодіння учнями емоційними, інтелектуальними, діяльними способами естетичної активності, необхідними для самоорганізації естетичних смаків; набуття школярами досвіду використання естетичних смаків у процесі сприймання, оцінювання, інтерпретації та виготовлення художніх творів.

Дослідження підтверджує багатоаспектність означеної проблеми і передбачає подальший науково-педагогічний пошук, пов'язаний із взаємодією початкової школи та сім'ї у формуванні естетичних смаків учнів засобами комплексного використання різних видів мистецтва.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, навчальні посібники, програми і методичні рекомендації

1. Пацалюк І. І. Формування естетичних смаків молодших школярів засобами образотворчого мистецтва : метод. посіб. / І. І. Пацалюк. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – 100 с.

Статті у фахових виданнях

2. Пацалюк І. І. Уроки образотворчого мистецтва у початковій школі як першооснова художньо-естетичного розвитку дитини / І. І. Пацалюк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія Мистецтвознавство. – Тернопіль, 1999. – № 2 (3). – С. 129-134.

3. Пацалюк І. І. Естетичний смак особистості як категорія теорії виховання / І. І. Пацалюк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія Педагогіка. – Тернопіль, 2000. – № 10. – С. 17-20.

4. Пацалюк І. І. Педагогічне забезпечення процесу формування естетичного смаку молодших школярів / І. І. Пацалюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія Педагогіка. – Тернопіль, 2006. – № 2. – С. 76-80.

5. Пацалюк І. І. Педагогічні умови формування естетичного смаку молодших школярів / І. І. Пацалюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія Педагогіка. – Тернопіль, 2007. – № 10. – С. 48-58.

6. Пацалюк І. І. Ефективність формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва: результати експериментального дослідження / І. І. Пацалюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія Педагогіка. – Тернопіль, 2008. – № 3. – С. 43-50.

7. Пацалюк І. І. Характеристика основних критеріїв, показників та рівнів сформованості естетичних смаків молодших школярів / І. І. Пацалюк // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Херсон, 2008. – № 47. – С. 208-214.

8. Пацалюк І. І. Основні підходи до визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості естетичних смаків молодших школярів / І. І. Пацалюк // Джерела : наук.-метод. вісник. – Івано-Франківськ, 2008. – № 1-2 (53-54). – С. 9-14.

Інші публікації

9. Пацалюк І. І. Деякі аспекти формування естетичної культури особистості // Українська система виховання: проблеми, перспективи : [матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.]. Бібліотека науково-методичного центру “Українська етнопедагогіка і народознавство” АПН України і Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Серія “Педагогіка, етнопедагогіка”. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип. 27. – С.274-277.

10. Пацалюк І. І. Критерії та рівні сформованості естетичного смаку молодших школярів / І. І. Пацалюк // Реклама і дизайн ХХІ сторіччя: освіта, культура, економіка : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 18-20 вересня 2001р. : зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 174-175.

АНОТАЦІЇ

Пацалюк І.І. Формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія та методика виховання. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2008.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та практичне розв’язання наукової проблеми формування естетичних смаків молодших школярів у процесі вивчення образотворчого мистецтва.

З'ясовано, що естетичний смак особистості – це духовно-функціональна властивість, яка забезпечує встановлення плідного діалогу з прекрасним у дійсності та мистецтві та за своєю структурою має такі складові: емоційну, інтелектуальну та діяльну, що відкриває перед учнями можливості для глибокого сприймання, оцінки, творчого осмислення та примноження естетичних цінностей у повсякденному житті та мистецтві.

Конкретизовано критерії та показники для визначення рівнів сформованості естетичних смаків учнів початкової школи. Обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови, які забезпечують ефективність цього процесу (системний підхід до формування естетичних смаків, ознайомлення учнів із ціннісним змістом образотворчого мистецтва як одного з об'єктів естетичних смаків, оволодіння учнями способами естетичної активності, необхідними для самоорганізації естетичних смаків, набуття учнями досвіду використання естетичних смаків засобами образотворчого мистецтва).

Ключові слова: естетичне виховання молодших школярів, естетичний смак, образотворче мистецтво, педагогічні умови формування естетичних смаків, системний підхід у педагогічному забезпеченні процесу формування естетичних смаків.

АННОТАЦІЯ

Пацалюк І.І. Формирование эстетических вкусов младших школьников в процессе изучения изобразительного искусства. – рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания, Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2008.

В диссертации теоретически обобщена и практически реализована научная проблема формирования эстетических вкусов младших школьников в процессе изучения изобразительного искусства.

Установлено, что эстетический вкус младших школьников – это духовно-функциональные свойства, которые обеспечивают диалог с прекрасным в действительности и искусстве. Понятие “эстетический вкус” рассматривается как сложная система, которая имеет несколько составляющих: эмоциональную, интеллектуальную, деятельную, что позволяет ученикам воспринимать, оценивать, творчески осмысливать и преумножать эстетические ценности в жизни и искусстве.

Выделены три основных направления в использовании изобразительного искусства как средства влияния на формирование эстетического вкуса личности – социальный, культурологический, педагогический.

Конкретизированы критерии и показатели для диагностики уровней сформированных эстетических вкусов учеников начальной школы, разработаны и экспериментально проверено педагогические условия, обеспечивающие эффективность данного процесса (системный подход к формированию эстетических вкусов в процессе изучения изобразительного искусства, ознакомление учеников с ценностным содержанием изобразительного искусства как одного из объектов эстетических вкусов, овладение способами эстетической активности, необходимы для самоорганизации эстетических вкусов, формирование умений использовать эстетические вкусы в процессе восприятия, оценивания, интерпретации произведений искусства, а также их создания).

Разработаны: программа реализации педагогически условий формирования эстетических вкусов в процессе изучения изобразительного искусства, методические материалы и рекомендации для учителей начальной школы по вопросам формирования эстетических вкусов, использование которых способствует эффективному развитию чувственной сферы, восприимчивости к прекрасному в действительности и искусстве, оценочной и творческой деятельности детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: эстетическое воспитание младших школьников, эстетический вкус, изобразительное искусство, педагогические условия формирования эстетических вкусов, системный подход в педагогическом обеспечении процесса формирования эстетических вкусов.

RESUME

Patsalyuk I.I. Formation of Aesthetic Tastes of Junior Schoolchildren in the Process of Studying Fine Art. - Manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in Pedagogical Sciences, Speciality 13.00.07. – Theory and Methods of Upbringing. – Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, 2008.

Dissertation deals with theoretical generalization and practical application of the scientific problem of formation of the aesthetic tastes of junior schoolchildren in the process of studying fine art.

It is stated, that individual aesthetic taste is both spiritual and functional feature which determines the establishment of effective dialogue with the beautiful in the reality and art. According to the structure the aesthetic tastes of junior schoolchildren have several components: emotional, intellectual, and activity-based. They give the pupils possibility for deep perception, evaluation, creative comprehension, and enrichment of aesthetic values in everyday life and art.

Criteria and data for determining junior schoolchildren's aesthetic tastes level are grounded. Pedagogical conditions which determine the effectiveness of this process are grounded and experimentally verified (systematic approach to formation of the aesthetic tastes, introduction of value

content of fine art as one of the objects of aesthetic tastes, mastering ways of aesthetic activity necessary for self-organization of aesthetic tastes, gaining experience of using aesthetic tastes by means of fine art.

Key words: aesthetic upbringing of junior pupils, aesthetic taste, fine art, pedagogical conditions of forming aesthetic tastes, systematic approach in pedagogical maintenance of formation process of aesthetic tastes.

Підписано до друку 10.09. 2008р.

Формат 60x84/16. Друк RESO.

Папір друк. Умовн. друк. арк. 0,9.

Замовлення № 131. Наклад 100 прим.

Видрук оригінал-макету:

редакційно-видавничий відділ Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027